

УДК 338.24:346.232:336.76

кандидат економічних наук, Сидоренко О. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування, Україна, Київ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ БІРЖОВОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено базові проблеми формування біржового саморегулювання та проаналізовано основні тенденції в системі формування відносин саморегулювання в Україні; встановлено, що відсутність досконалого законодавства та нерозвинений біржовий ринок є фундаментальними перешкодами до впровадження ефективного саморегулювання.

Ключові слова: саморегулювання, біржовий ринок, інститути регулювання, принципи саморегулювання

Сидоренко О. В. Проблемы становления биржевого саморегулирования в Украине / Национальный университет биоресурсов и природопользования, Украина, Киев

Исследованы базовые проблемы формирования биржевого саморегулирования и проанализированы основные тенденции в системе формирования отношений саморегулирования в Украине; установлено, что отсутствие совершенного законодательства и неразвитый биржевой рынок являются фундаментальными препятствиями к внедрению эффективного саморегулирования

Ключевые слова: саморегулирование, биржевой рынок, институты регулирования, принципы саморегулирования

Sydorenko O. Problems of exchange self-regulation in Ukraine / National University of Life and Environmental Sciences, Ukraine, Kyiv

Investigated the basic problem of formation of the exchange self-regulation; analyzed the main trends in a system of self-regulation of forming relations in

Ukraine; found that the absence of perfect legislation and underdeveloped stock market are fundamental barriers to introduce the effective self-regulation

Keywords: self-regulation, exchange market, the principles of self-regulatory institutions

Вступ. Допоміжною формою державно-правового регулювання є інституційно-правове регулювання біржових відносин, яке здійснюється відповідно до державного, але не підмінює його. Ця форма є важливим засобом впорядкування конкретних аспектів взаємовідносин, які не охоплюються державою, і забезпечує конкретизацію регулюючого впливу державних органів на ринок у тому випадку, коли ними делегується частина своїх повноважень саморегульним організаціям (далі – СРО).

В Україні державний регулятивний сектор управління біржовими товарними відносинами функціонує в «розмитому» вигляді між багатьма структурами (рис.1).

Рис.1 Структура державного регулювання біржового товарного ринку
України.

Відтак, за такого державного механізму має бути противага – потужна система саморегулювання. Однак Союз бірж України, як СРО, не відіграє тієї ролі, яку повинен, а прописані законодавством функції не виконуються в силу різних чинників, не говорячи про досягнення рівня розвинених товарних ринків світу. Сприятливіша ситуація на біржовому фондовому ринку: тут функціонує один державний регулятор, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та три саморегулювних структури [1].

Тому для України питання розвитку біржового саморегулювання й до сьогодні є вкрай актуальним. Світова ж наука вже має достатній досвід у розкритті теоретико-методологічних положень функціонування цього інституту. В науковій літературі є роботи про саморегулювання як про механізм, так і як про саморегулюючі асоціації. Тут варто відмітити праці І. Айреса, Д. Блека, Д. Брайтвайта, П. Кейна, Л. Ф. Мізеса, Ф. Хайека, М. Фридмана, Ф. Фукуями, В. Вітрянського, Н. Дороніної, Е. Павлодського, Н. Семилютіної, Ю. Тая, Ю. Тихомирова, П. Міхайділі, І. Рекуненко та ін.

Проте наукова база вітчизняних досліджень в сфері біржового саморегулювання України все ж слабко сформована. Головною перешкодою є відсутність довготривалої практики саморегулювання суб'єктами господарювання. Тому ставимо собі за мету, зрозуміти вихідні аспекти становлення та проблеми розвитку вітчизняного інституту біржового саморегулювання. Основними завданням даної статті - є намагання окреслити можливі напрямки покращення ефективності функціонування останнього.

Виклад основного матеріалу. В свій час відомий вчений Ф. Фукуяма в своїй праці «Сильна держава» відмічав, що саморегулювання не заважає удосконаленню держави, але й удосконалення держави не можливе без саморегулювання. Під удосконаленням він розумів зростання сили держави при одночасному скороченні сфери дій його функцій там, де вони можуть бути замінені саморегулюванням. І важливо те, що для розкриття економічної

ефективності сила держави більш важлива, ніж сфера дій [2]. Визначний вчений-економіст М. Кондрат'єв теж стверджував, що внутрішні закони розвитку ринку можна дослідити, а механізми саморегулювання, закладені в ринкових відносинах, можливо і необхідно використовувати в механізмі державного управління народними господарством [3]. Він надавав перевагу змішаним методам впливу на економіку, як зі сторони держави, місцевих органів влади, так і зі сторони підприємницьких структур та селянських господарств. Для М. Кондрат'єва розвиток ринкового саморегулювання – це в першу чергу перевірка державних методів управління. В своїх перспективних планах розвитку сільського господарства притримувався ідеї поєднання «планових та ринкових важелів». З часом радянська економіка відійшла від моделі співвідношення «плановості» та «ринковості» економіки, а ідеї М. Кондрат'єва були відкинуті. Підходи до регулювання економічними процесами були сконцентровані лише на жорсткій централізації та командному типі управління протягом часу існування Радянського Союзу.

Власне аналізуючи весь історичний досвід становлення біржового саморегулювання стає зрозумілим, що цей інститут не на тому рівні, щоб впливати на стабілізацію та забезпечувати прозорість товарного ринку. Дотепер він розуміється більше як конкурент державному регулюванню, а не як його союзник. А на етапах, коли була взагалі тотальна централізація управління усіх сфер суспільно-економічного життя, саморегулюванню відводилася лише декларативна функція. Нажаль, після зламу адміністративного способу керування радянського періоду України, процес створення новітньої та збалансованої системи управління економікою триває.

Проте варто пам'ятати, що в Україні традиції біржового саморегулювання та самоуправління досить давні: початок історії саморегулювання сягає понад 200 років тому, з часів заснування першої української біржі у 1796 році – Одеської товарної. Це була організація, із широким колом повноважень, наприклад, в статуті біржі, який був затверджений біржовими зборами і погоджений державним регулятором - Департаментом торгівлі і мануфактури

Міністерства фінансів, - чітко визначено, що ніякі розпорядження стосовно діяльності біржі не можуть виконуватися без участі та згоди Біржового комітету. Але розвиток інституту був безсистемним, а революційними подіями 1917 року на десятиліття він був припинений. І коли весь світ напрацьовував нові регулятивні механізми, країни СРСР відкидали досвід активного використання саморегулювання як такого, що стимулює економічні відносини.

Відродження біржового саморегулювання почалося у 90-ті роки ХХ століття із фондового ринку, коли законодавчо оформляли принципи роботи і контролю за професійними учасниками ринку цінних паперів. Цими нормами користуються й учасники біржового товарного ринку (через відсутність окремого законодавства), що суттєво знижує ефективність їх дії, оскільки не враховує специфіку останнього.

Процеси недержавного регулювання запроваджувалися із набранням чинності Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок”. Відповідно до нього СРО визначалися як професійні учасники фондового ринку, які утворюються за ключовим принципом - одна саморегулююча організація з кожного виду професійної діяльності, яка повинна об’єднувати більше половини професійних його учасників за певним видом діяльності. Поштовхом до створення системи біржових СРО також стало ухвалення Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [4]. Зокрема, у ст.1 Закону зазначено, що саморегулююча організація - добровільне об’єднання професійних учасників ринку цінних паперів, яке не має на меті одержання прибутку, створене з метою захисту інтересів своїх членів та учасників ринку цінних паперів і зареєстроване Державною (сьогодні - Національною) комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР).

Порядок створення та діяльності СРО визначається й Положенням про саморегулюючу організацію ринку цінних паперів, затвердженим наказом ДКЦПФР № 329 від 11 грудня 1996р. [5]. Відповідно до Положення, СРО є організацією з правами юридичної особи, що створюється в організаційно-правових формах, передбачених законодавством, діє на основі Статуту,

установчого договору, а також правил цієї організації. ДКЦПФР та інші державні органи, що здійснюють регулювання фондового ринку, можуть делегувати саморегулюючим організаціям свої повноваження (ст. 17 Закону «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»). Законом України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” СРО також визначається як неприбуткове об’єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг, якому делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг, сертифікації фахівців ринку фінансових послуг. Крім цих актів, визначення СРО, яке застосовується на ринку фінансових послуг, принципи їх діяльності та основні визначення цих установ закріплено і в інших дотичних нормативно-правових актах [6].

Узагальнюючи, підкреслимо, що навіть за діючими нормами, саморегулювання має забезпечувати дотримання правил гри учасниками ринку, зокрема й санкції за порушення цих правил, і дію механізмів розв’язування конфліктів між ними: з одного боку - обмежується свобода економічних агентів – учасників СРО, з іншого – правила гри, дозволи, вирішення конфліктів і спорів здійснюються самими учасниками ринку, без прямого втручання, але під наглядом державного регулятора. Але, як показала практика, більшість подібних норм залишалися лише на папері.

Тому, з метою активізації процесу розвитку інституту саморегулювання професійної й підприємницької діяльності України, існує постійний запит на його удосконалення. Зокрема, у 2008 році, представниками всеукраїнських громадських організацій була створена ініціативна група (із представників Спільки кризових менеджерів України, Асоціації фахівців із нерухомості України, Ліги оцінювачів земель, Українського товариства фінансових аналітиків, Української спільки оцінювачів), якою розроблено проект Меморандуму про наміри, щодо взаємного співпраці у сфері сприяння розвитку

саморегулювання підприємницької та фахової діяльності у Україні. 10 жовтня 2008 року лідери 27 всеукраїнських громадських організацій України підписали цей Меморандум і звернулися до всіх професійних співтовариств, підприємницьких об'єднань із закликом вимагати в держави підтримки розвитку саморегулювання України. Громадській ініціативі разом із Комітетом промислової, регуляторної політики і підприємництва у ВРУ вдалося створити робочу групу з ліцензування і саморегулювання й розпочато написання концепції законопроекту про саморегулюючі організації. Врешті з'явилося декілька законопроектів «Про саморегулюючі організації» [7, 8]. Основною ідеєю появи таких законопроектів стало запровадження принципів децентралізації влади за допомогою запуску механізму регулювання діяльності членами певного професійного середовища. Згідно поданих законодавчих ініціатив, СРО за організаційно-правовою формою має бути добровільним об'єднанням, яке має займатися розробкою правил та стандартів профільної діяльності, а також контролювати їх виконання, та полегшити учаснику СРО в доступі до ринку. Статус СРО може отримати асоціація або профспілка, які об'єднали не менше 25 суб'єктів підприємницької діяльності, або не менше 100 суб'єктів професійної діяльності. Проте й тут виник правовий дисонанс норм, про який застерігали вітчизняні експерти, зокрема, на ринку цінних паперів: оскільки з 2009 року згідно Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» кожен вид діяльності може супроводжувати лише одна СРО, то три СРО – Асоціація «Регіональний фондовий союз», Українська фондова біржа і Київська міжнародна фондова біржа об'єдналися в СРО «Українські фондові торговці» [9, с.21]. А таке, не зовсім добровільне об'єднання, врешті позначилось на ефективності новостворених СРО. Подібна ситуація і в інших секторах саморегулювання (страхування, аудит тощо). Крім того, відповідно до запропонованого Закону про СРО допускається можливість керування СРО представниками членів СРО. Фактично, настає ситуація, описана прислів'ям, «охорона лисом курника». Зрозуміло, що це спричинить нерівність між учасниками СРО та порушить й без того слабе конкурентне середовище,

відкриваючи шлях до монополізації ринку. Очевидно, що в Україні рівень розвитку біржових відносин такий, що СРО не в змозі гарантувати своїм членам захист від незаконної та недобросовісної діяльності.

Окремо слід звернути увагу на відомий в світі досвід застосування механізму вступу до СРО як способу забезпечення доступу до біржового ринку. Наприклад, в США для того, щоб мати можливість інвестувати у фінансовий сектор, потрібно обов'язково вступити у СРО. При цьому одним з ключових принципів регулювання біржового ринку О.І.Дегтярьова називає «контрольована самокерованість» [10, с.174], за якої саморегулюючі учасники ринку забезпечують його ефективне функціонування, а державному органу – Комісії з товарної ф'ючерсної торгівлі - залишено контрольно-наглядові та координаційні функції. Професійні учасники ф'ючерсного ринку США проходять процедуру обов'язкової реєстрації в КТФТ та НАФТ (Національна асоціація ф'ючерсної торгівлі), що є дуже впливовою СРО. Добровільне членство розповсюджується на біржі та банки. І після цього, член СРО отримує весь набір прав та гарантій, аж до зупинення діяльності порушників на ринку [11]. А Токійська розрахункова палата, наприклад, передбачає до всього ще й механізм інформування про неблагонадійних членів, працюючи на упередження. І в разі виявлення протягом півроку порушень членом СРО, палата уповноважена зупинити дію ліцензії такого учасника [12].

Очевидно, лівова частка проблем у сфері саморегулювання від браку досвіду. Про класичне виконання функцій СРО в Україні нагадує лише СРО на фондовому ринку. Проте поступово збільшується роль саморегулювання в оціночному і аудиторському бізнесі, також систему саморегулювання вибудовують арбітражні управляючі, ріелтори, створюються моделі на інших ринках. [13,12]. У світі ж, саморегулювання, як найбільш демократичний та універсальний механізм управління, використовується практично у всіх галузях економіки - охоплює біля 70-80 галузей [14]. Базові принципи саморегулювання визначені IOSCO в «Цілях та принципах регулювання фондового ринку». Міжнародним професійним товариством визнається правомірність різних

моделей саморегулювання. Загальними характеристиками в більшості юрисдикцій - є відокремленість від державного регулювання та безпосередня участь у функціонуванні галузей [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вітчизняний рух саморегулювання попри всі негаразди на сьогодні все ж представлений організаціями, що мають відповідний статус (на ринку оцінки землі і майна, цінних паперів, в сфері недержавного пенсійного забезпечення, арбітражних керуючих тощо). Процес еволюціонує, хоч і слабкими темпами та з незначними успіхами. Головними перешкодами для ефективного використання принципів саморегулювання, на наш погляд, є в першу чергу відсутність повноцінного законодавства та надмірна централізація державного регулювання. Суттєвою причиною відсутності ефективних біржових СРО в Україні є й нерозвиненість біржового ринку. Тому подальшими завданнями для розвитку системи біржового саморегулювання є не лише розробка механізмів передачі повноважень СРО від державних регуляторів, створення сприятливого середовища для стимулювання їх організації та діяльності, використовуючи найкращий світовий досвід та виходячи з суспільно-економічних інтересів країни, але й розбудова потужної біржової інфраструктури в цілому. І це є достатньо значний обсяг завдань для наукового та бізнесового середовища як в короткостроковому періоді, так і на далеку перспективу.

Література:

1. Про видачу Свідоцтва про реєстрацію об'єднання як саморегулювальної організації, що об'єднує юридичних осіб, що здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку, а саме - депозитарну діяльність, Професійній асоціації реєстраторів і депозитаріїв: Рішення Комісії НКЦПФР №578 від 19.04.2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт НКЦПФР – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/registers>
2. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. — М: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006.—220с.— (Philosophy) - Электронная версия книги:

http://website.vzfei.ru/sites/default/files/users/1999/silnoe_gosudarstvo.pdf

3. Кондратьев Н.Д. К вопросу о природе нашего хозяйственного подъёма и наших хозяйственных затруднений. // Кондратьев Н.Д. - Особое мнение. Избранные произведения в 2-х книгах. Кн. 2 М., 1993. - с. 200-222
4. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96>
5. Положення про саморегульну організацію ринку цінних паперів: Наказ ДКЦПФР № 329 від 11.12.1996р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0749-96>
6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 20.08.2010 р. № 2664-14 [електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
7. Глаз К. Саморегулювання і інститут саморегульних організацій в Україні. [електронний ресурс] / К. Глаз. - Сайт Інституту стратегічних досліджень - Режим доступу: <http://ukrstrategy.com/uk/analitika>
8. Проект Закону України «Про саморегульні організації» [електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України - Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=187865&cat_id=32862
9. Комаха А.Р. Грибное место. / А. Комаха - Газета «БИЗНЕС» - 2009г. - №17 - стр.22-23
10. Дегтярева О.И. Биржевое дело : уч. для вузов / О.И.Дегтярева. – М.ЮНИТИ – Дана, 2001. – 680с.
11. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками. / К.Рэдхэд, С.Хьюс [пер.с англ.] – М.: ИНФРА-М, 1996.- 288с.
12. Андрищенко О. Саморегулирование. [електронний ресурс] / Ольга Андрищенко. - Газета "БИЗНЕС" - №31 (862) - 3 августа 2009 г. - Режим доступу: http://www.business.ua/articles/state_regulation/Samo_regulirovanie

13. Михайділі П. Історія СРО. [Електронний ресурс] / Павло Михайділі. – Офіційний сайт «Саморегулювання в Україні» - Режим доступу до ресурсу: www.sro.org.ua
14. Дмитриева А. Саморегулирование нужно всем отраслям. Просто некоторые к нему не готовы [електронний ресурс] / А. Дмитриева - Журнал «Эффективное антикризисное управление» - 2011. - №5 (68) - <http://www.e-c-m.ru/magazine/68>
15. Objectives and Principles of Securities Regulation [електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD154.pdf>
16. Рекуненко І. І. Особливості діяльності саморегульованих організацій на ринку фінансових послуг / І. І. Рекуненко, Є. П. Бондаренко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб.наук. праць/ ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Вип. 29. – С. 391-404

References:

1. Pro vydachu Svidocztva pro reyestraciyu obyednannya yak samoregulivnoyi organizaciyi, shho obyednuye yurydychnych osib, shho zdiysnyuyut` profesijnu diyal`nist` na fondovomu rynku, a same - depozytarnu diyal`nist`, Profesijnij asociaciyi reyestratoriv i depozytariyiv: Rishennya Komisiyi NKCzPFR №578 vid 19.04.2012 [elektronnyy resurs] / Oficynyj sajт NKCzPFR – Rezhym dostupu : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/registers>
2. Fukuyama F. Syl'noe gosudarstvo: Upravlenye y myrovoy porjadok v XXI veke: [per. s anhl.] / Frənsys Fukuyama. — M: ACT: ACT MOSKVA: KhRANYTEL', 2006.—220s.— (Philosophy) - Elektronnaya versyya knyhy: http://website.vzfei.ru/sites/default/files/users/1999/silnoe_gosudarstvo.pdf
3. Kondrat'ev N.D. K voprosu o pryrode nasheho khozyaystvennoho pod'ema y nashykh khozyaystvennykh zatrudnenyy. // Kondrat'ev N.D. - Osoboe mnenye. Izbrannye proygzvedenyya v 2-kh knyhakh. Kn. 2 M., 1993. S. 200-222
4. Pro derzhavne rehulyuvannya rynku tsinnykh paperiv v Ukrayini» : Zakon Ukrayiny vid 30.10.1996 № 448/96-VR [elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada

Ukrayiny. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96>

5. Polozhennya pro samorehulivnu orhanizatsiyu rynku tsinnykh paperiv: Nakaz DKTsPFR № 329 vid 11.12.1996r. [elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrayiny. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0749-96>

6. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehulyuvannya rynkiv finansovykh posluh : Zakon Ukrayiny vid 20.08.2010 r. № 2664-14 [elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrayiny. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

7. Glaz K. Samoregulyuvannya i instytut samoregulivnykh organizacij v Ukraini. [elektronnyy resurs] / K. Glaz. - Sajt Instytutu strategichnykh doslidzen` - Rezhym dostupu: <http://ukrstrategy.com/uk/analitika/>

8. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro samorehulivni orhanizatsiyi» [elektronnyy resurs] / Ofitsiyyny sayt Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny - Rezhym dostupu: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=187865&cat_id=32862

9. Komakha A.R. Hrybnoe mesto. / A. Komakha - Hazeta «BYZNES» - 2009h. - №17 - str.22- 23

10. Degtyareva O.Y. Birzhevoe delo : uch. dlya vuzov / O.Y`Degtyareva. – M.YuNY`TY` – Dana, 2001. – 680s

11. Redkhed K. Upravleniye finansovymi riskami. / K.Redkhed, S.Kh'yus [per.s anhl.] – M.: YNFRA-M, 1996.- 288s.

12. Andryushhenko O. Samoregulyrovanye. [elektronnyy resurs] / Ol`ga Andryushhenko. - Gazeta "BY`ZNES" - №31 - 3 avgusta 2009 g. - Rezhy`m dostupu: http://www.business.ua/articles/state_regulation/Samo_regulirovanie

13. Mykhaydili P. Istoriya SRO. [elektronnyy resurs] / Pavlo Mykhaydili. – Ofitsiyyny sayt «Samorehulyuvannya v Ukraini» - Rezhym dostupu do resursu: www.sro.org.ua

14. Dmytryeva A. Samoregulyrovanye nuzhno vsem otraslyam. Prosto nekotorye k nemu ne gotovy [elektronnyy resurs] / A. Dmytryeva - Zhurnal «Effektyvnoe antykrizysnoe upravlenye» - 2011 - №5 (68) - <http://www.e-c-m.ru/magazine/68/>

15.Objectives and Principles of Securities Regulation [elektronnyy resurs]. – Режим

доступа - <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD154.pdf>

16.Rekunenko I. I. Osoblyvosti diyal'nosti samorehulivnykh orhanizatsiy na rynku finansovykh posluh / I. I. Rekunenko, Ye. P. Bondarenko // Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrayiny : zb. nauk. prats'/ DVNZ «Ukrayins'ka akademiya bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny». – Sumy : DVNZ «UABS NBU», 2010. – Vyp. 29. – S. 391-404